

Олена Горкуша,
Людмила Филипович

Революція Гідності як місце дії громадянської Церкви

Oksana Horkusha, Liudmyla Fylypovych

Revolution of dignity as a place for the civil church activity

The article analyzes the events that took place in Ukraine on the verge of 2013–2014. This events are called Dignity Revolution. The authors argue that this revolution was the unifying factor of Ukrainian churches and religious organizations, a kind of manifestation of Christian ecumenism and inter-religious understanding, as a place for activity of Civil Church, that jointly opposed the criminal power, for freedom and independence of Ukraine, for the dignity of every Ukrainian.

Keywords: Dignity Revolution, Maidan, Ukrainian church, ecumenism, civil church

Проаналізовано події, які відбувалися в Україні на межі 2013–2014 рр. і отримали назву Революції Гідності. Доведено, що ця революція стала об'єднуючим чинником українських церков та релігійних організацій, своєрідним виявом християнського екуменізму та міжрелігійного порозуміння, місцем дії громадянської Церкви, яка солідарно виступила проти злочинної влади, за свободу і незалежність України, за гідність кожного українця.

Ключові слова: Революція Гідності, Майдан, українські церкви, екуменізм, громадянська Церква

Нещодавні події в українській історії поставили багато запитань суспільству загалом і кожному окремому його члену зокрема. Народ України мав унікальну нагоду спостерігати, як діє і як може діяти релігія у сучасному світі. Майдан 2013–2014 рр., як переломний етап новітньої Української історії, засвідчив, що Церква (інституалізовані релігійні організації) є невід'ємним чинником формування майбутнього України. Україна – традиційно поліконфесійна країна. Різні церкви відігравали неоднозначну роль в її історії. Релігія тут протягом минулого сторіччя потерпала не від секуляризму, а від панівної атеїстично-комуністичної ідеології. Тож свобода совісті та релігії, утверджені протягом останніх 23 років незалежності України, дали змогу релігійним організаціям вільно розвиватися, виконувати свої основні функції – духовного виховання людини.

Відсутність панівної ідеології протягом цього часу сприяла як розвитку громадянського суспільства, так і відновленню духовної значущості релігії у суспільстві. Відсутність державної церкви урівноважувала права всіх

релігійних організацій, створювала потребу їх порозуміння, необхідність поважати розмаїття світоглядного вибору громадян. Таким чином законодавчо закріплена свобода совісті та релігії разом із традиційно сформованим в Україні толерантним відношенням до іновірців стали сприятливими обставинами для релігії та церков. Тож основну небезпеку українська релігійна спільнота відчувала від загрози можливого повернення під тиск якоїсь авторитарної панівної ідеології (що спостерігається в сучасній Росії).

Релігійні організації в незалежній Україні відроджувались і розвивались не всупереч, а разом із громадянським суспільством. Вони усвідомлювали небезпечність використання політикою релігії та підміни релігійного призначення ідеологічним. Полісвітоглядність сучасних українців відображається у їх поліконфесійності. Як українське суспільство, так і українські церкви намагались інтенсивно розвиватися, щоб стати рівноправним суб'єктом глобального виміру, однак при цьому спиралися на власний унікальний український історичний досвід та характер. Загроза повернення у простір імперської політики Росії стала викликом як для громадянського суспільства України, так і для українських релігійних організацій. Крім того, українські церкви, що впродовж минулого сторіччя існували нелегально чи напівлегально, звикли обачливо, із застереженням ставитись до державної влади. Натомість вони звикли виживати й розвиватися, спираючись на громаду одновірців. Таким чином для них пріоритетним є орієнтування не на державно-церковні відносини, а на відносини з громадою, із громадянами. Так само і громадяни України більше довіряли церкві, ніж державній владі чи політикам, бо церкви не були представниками владно-деспотичної машини, а позиціонували себе носіями Божої влади й справедливості, що оберігали правду та утверджували людську гідність.

На наш погляд, релігія, а, щонайбільше, саме релігійні ідеї та цінності, відіграли неабияку роль у підготовці та перебігу Революції Гідності. Засвоєні із віровчення прямо чи опосередковано, ці ідеї підготували необхідний світоглядно-культурний ґрунт. Трансформовані у світогляді в екзистенційну потребу людської гідності, яка забезпечується правдою, справедливістю та свободою суспільства та особистості, ці релігійні цінності проявилися в історичній дійсності. У відповідь на злочин проти людської гідності – побиття мирної акції протесту студентів проти свавільної зміни курсу держави владою від європейсько-цивілізаційного світу у бік авторитарно-імперської Росії – світоглядно вільні громадяни вийшли на Майдан Незалежності й почалась Революція Гідності. Сучасні українські інтелектуали розуміють духовно-світоглядні засади Революції Гідності. Говорячи про глибинні духовні зміни, які відбуваються в Україні, ними висловлювались думки й

про те, що український народ – одна з «клавіатур для Господа Бога», на якій Він щойно зіграв яскраву мелодію (Мирослав Маринович), «фактично революція в Україні відбулася на базових християнських цінностях, а відтак ми показали постмодерній Європі, що ці цінності ще існують і, головне, вони потрібні» (Олексій Скрипник)¹. Ці та інші міркування є симетричними нашим висновкам стосовно ролі релігії у події Майдану. Вони спонукають говорити про релігійні засади Української Революції Гідності, що суперечить песимістичним твердженням про обмеженість впливу релігії на сучасний світ.

Відслідковувані нами трансформації релігійної функціональності знаходять підтримку серед видатних світових релігієзнавців. Виразно окреслений перехід від концепції секуляризму до концепції диверсифікації², презентований професором А. Баркер, яка у своєму виступі «Diversification amongst New Religious Movements» (Каунас, Литва, 2014) чи не вперше публічно звернула увагу на те, що для того, щоб лишатися незмінною, певна релігійна традиція має змінюватися. Так, події на Майдані, з одного боку, об'єднали церкви, а з іншого – привели до диверсифікації в релігійному середовищі, до урізноманітнення поки ще не на інституційному, а світоглядному і богословському рівні. Зокрема, православні та деякі протестанти виявились неоднорідними у своєму баченні та оцінці Майдану, розуміння місця й ролі Церкви в суспільстві. Тож новий тренд у світовому релігієзнавстві (не теорія секуляризації чи десекуляризації, а теорія диверсифікації, яку обстоюють відомі релігієзнавці) виявився перспективним, запитаним самою дійсністю. І українські релігієзнавці та експерти отримали ексклюзивну можливість безпосередньо відслідковувати подію Майдану та виявились повністю готовими (інтелектуально й методологічно) багатогранно відрефлексувати та адекватно висвітлити його релігійний чинник, що знайшло своє підтвердження в книзі «Майдан і Церква. Хроніка подій та експерта оцінка»³.

На відміну від мети фахової діяльності релігієзнавців – теоретично осмислювати й моделювати, покликання церкви та релігійних організацій є дійово впливати на свідомість і поведінку людей, а врешті – на суспільну дійсність. І, як ми бачили, українські церкви, релігійні діячі та духовні авторитети в основному підтвердили свою здатність та готовість виконувати місію духовних поведирів народу в найважчі й переломні історичні моменти. Для них не стала несподіванкою чи небажаним викликом світоглядна трансформація сучасних українців. Українська Греко-Католицька Церква, Римо-Католицька Церква України, Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Автокефальна Православна Церква і значна кількість лютеранських, євангельських та інших християнських пасторів,

ісламських та іудейських релігійних лідерів сприйняли постання громадянської свідомості сучасних українців як реальну можливість вплинути на формування такого майбутнього України, в якому б реалізовувалися вищі духовні цінності й релігійні ідеали.

Церква була присутня і діяла в середовищі найактивнішої і свідомої частини українського народу, яка постала проти застарілих потворних форм організації суспільної дійсності (кримінального авторитаризму). Вона демонструвала свою причетність до жертвності українського народу в ім'я звільнення для гідного життя Людини. Церква була чутливою до його страждань, була готовою стояти на захисті правди, права на свободу вибору, вищих духовних цінностей. При цьому Церква користувалась зброєю любові, молитви та божественного благословення. Тож вона засвідчила на Майдані слідування божественній, а не світській політиці, сповідання релігійних істин, а не прагматичних зисків. Вона утвердилась як дійова Церква майбутнього України, яка є справжнім світлом і сіллю, натхненням єдиного духу, багатоліко проявленого в індивідуальних душах майданівців. Саме тому конфесійне різноманіття не було проблемою на Майдані. Тут всіх об'єднала Любов – любов до Бога, України та Людини як творіння, образу та Подоби Божої, що взяла на себе відповідальність за розбудову майбутнього Богом даної Батьківщини. На Майдані кожна окрема конфесія, священник, пастир чи мирянин, широко здійснюючи власну місію у притаманий їм спосіб, були солідарні між собою і з громадянським суспільством цілком (до якого, очевидно, їхнім посередництвом долучився і Бог) у спільній справі побороення зла, торування шляху для добра й розбудови згідного з Божественним задумом майбутнього України. Церква Майдану залишалась вірною вищим цінностям та виявляла щирю готовість розділити до останнього подиху долю своєї пастви навіть тоді, коли від очевидної безвиході та безсилля перед переважаючим силою наглим і всепожираючим злом зникали з Майдану політики та помірковані лідери, обачні ідеологи, зневірені громадяни.

Тут під Церквою нами розуміється не якась конкретна конфесійна (християнська) інституція, а саме спільнота об'єднаних у цілісну духовно-релігійну систему представників різних віросповідань, які, ефективно взаємодіючи між собою та з громадою Майдану, задовольняли його духовно-релігійні потреби. Вони були наставниками, сповідниками, натхненниками, пастирями та духівниками. Стосовно ж наявних в Україні церков і релігійних організацій, то вони в різний спосіб долучалися до Майдану. У кожному конкретному випадку це визначалося різноманітними факторами, включаючи богословські, геополітичні та суб'єктивні чинники. Зрештою,

окрема церква чи релігійна громада є лише спільнотою одновірців, яка, хоча й має свою ієрархічну організацію та обов'язковий перелік традиційно ввірених релігійних істин, все ж об'єднує прихильників різних політичних поглядів чи носіїв відмінних аксіологічних систем.

Якщо основою громадянського суспільства є солідарність та взаємоповага рівноправних дійових суб'єктів співжиття (різної фахової, вікової, статевої, національної, конфесійної, географічної належності), то Церква Майдану продемонструвала ті самі характеристики на рівні міжконфесійних відносин. Виявом якості громадянськості Церкви Майдану були і спільні молитовні акції, і співголосні духовні звернення та настанови, і взаємодоповнювані дії. Міжконфесійну солідарність Церква Майдану демонструвала не лише у справі опікування громадою та захисту стражденної Людини, але й підтримкою у скрутні моменти один одного. Тут можна згадати солідарність конфесій в підтримці УГКЦ після листа Мінкульту з погрозами позбавлення офіційної реєстрації цій релігійній спільноті за її майданну діяльність, чи підтримки іудеїв, коли з'явилась загроза антисемітських дій з боку провладних найманців. Тож можемо сказати, що на Майдані постала справжня Громадянська Церква України.

Видатний український релігієзнавець професор Анатолій Колодний неодноразово писав про громадянську релігію як необхідний етап релігієгенезу. Ми ж мали можливість безпосередньо спостерігати, як на Майдані фактично постала Громадянська Церква України. І мова жодним чином не йде про появу якоїсь нової об'єднаної релігійної організації (скажімо, Єдину Помісну Православну Церкву), що інституалізується в сучасній Україні. Характерною особливістю Громадянської Церкви України є її принципова поліконфесійність, що відображає поліконфесійність українського громадянського суспільства, а сакральні символи є інтегративними й набувають водночас релігійно-духовну та історично-народну цінність (пошанування Т. Г. Шевченка як духовного пророка; поруч з державним Гімном та молитвою до Бога на Майдані завжди звучав Духовний Гімн М. Лисенка «Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни»; майданні священники та пастирі природно поєднували конфесійну та національну атрибутику, й поруч зі Святою Книгою та головним релігійним символом тут завжди був жовто-блакитний прапор). Показово, що на Майдані активно приймали хрещення до того невіруючі громадяни, а хрещеними для них ставали зазвичай сотники та майданні побратими чи посестри. В найважчі, найнебезпечніші моменти майданівці просили про молитву, сповідь і благословення того духівника, що був поряд і кому довіряли. Та все це найчастіше відбувалось без встановлення конфесійної належності чи дотримання обрядового форма-

лізму. Тож мова йде про таку солідарну спільноту церков, релігійних діячів, духовних лідерів та вільних громадян, які гармонійно та взаємоузгоджено співдіють в справі розбудови майбутнього України на підставі тих вищих духовних цінностей та релігійних ідеалів, які забезпечують реалізацію належного (звіреного з Божим задумом) світу. В процесі такої взаємодії виробляється спільна (та взаємодоповнювана із збереженням конфесійної специфіки) культова, віросповідна та практична позакультова діяльність, формулюються спільні ідеї, обґрунтовуються спільні ідеали, віднаходяться ефективні методи взаємодії із громадою та її окремими групами і громадянами, освячується жертва, принесена народом на започаткування новітньої історичної доби, та сакралізується визначений життям шерех святих-захисників й місце-святинище, де в муках та прагненнях народилось й очистилось нове українське людство – Майдан Незалежності. Саме така Церква потрібна і відповідна громадянському суспільству, вона буде його дійовим духовним поводитирем в Майбутнє.

Слід сказати, що якщо раніше деякі церкви України намагались функціонально утвердитися в системі державно-церковних відносин, то під час Майдану стало зрозумілим, що в сучасному світі найефективнішим є орієнтування на взаємодію їх із громадянським суспільством. Водночас зазначимо, Український Майдан зими 2013–2014 рр. розгортався на тлі прихованих геополітичних процесів. Геополітична природа Революції Гідності та суспільної кризи, що спричинила до Майдану, очевидно проявилась з кінця лютого 2014 р. Це було засвідчено окупацією Криму Росією та експортуванням у східні області України цією сусідньою державою тероризму й підбурювання сепаратизму.

Зібрані та проаналізовані матеріали щодо ролі та місця церков та релігії в цих процесах дають можливість відслідкувати, що: 1) Ті церкви, що вважають себе українськими за місцем історичного заснування та/чи місійного покликання, долучаються до виховання здорового патріотизму, і в областях їх значного поширення (західна та центральна Україна) наявна більша питома вага свідомих громадян України та відсутні сепаратистсько-екстремістські тенденції. Саме такі церкви та конфесійні спільноти піддалися в наступному гонінням в окупованому Росією Криму (УГКЦ, УПЦ КП, ДУМК) й частині Луганської та Донецької областях. 2) Ті церкви, що сьогодні здебільшого орієнтуються не на взаємодію із громадянським суспільством, а на якесь провідне місце в державно-церковних відносинах, втрачають ознаки духовно-релігійної організації й перетворюються в наглядово-ідеологічний апарат, що обслуговує певну владну систему. Такою є функція Російської Православної Церкви. Саме тому УПЦ МП сьогодні

опинилась у дуже складному становищі, бо ж їй доводиться вибирати свою ідентичність, балансуючи між ототожненням із прислужницею ідеологічної системи агресора чи суто обрядопродукуючою інституцією. І ми бачимо, як частина духовництва УПЦ МП відігравала роль ідеологічних провідників імперської політики Росії, іноді підтримуючи й надихаючи екстремістів-сепаратистів. Вони неодноразово використовували для цього релігійну символіку та намагались «релігійно» обґрунтувати окупацію частини України псевдорелігійною ідеологією «Духовної єдності Русского міра». Водночас ті ж самі церковники намагаються використати бойовиків для боротьби з іновірцями, сіють ворожнечу і ненависть на етнічно-релігійному ґрунті, освячують злочини проти іновірців (баптистів, харизматів, греко-католиків тощо); 3) Ряд релігійних організацій та конфесій (зокрема, адвентисти і Свідки Єгови), спираючись на власні богословські положення, намагались послідовно демонструвати свою непричетність до події Майдану, що зрештою створило відчуття їхньої вилученості з суспільної дійсності, свідомого дистанціювання від неї, та безумовно зменшило їх шанси впливати на формування Майбутнього, що започатковувалось (нагадаємо у зв'язку з цим також і про те, що потурання або й непротивлення злу за певних обставин є злочином перед добром). 4) Релігія глибоко пов'язана з геополітикою особливо в справі сприяння прогресивним чи регресивним тенденціям суспільного розвитку та історичного поступу. Так, релігійні ідеї здатні інспірувати суспільно-історичний прогрес, а їхні принагідні інтерпретації – обґрунтувати необхідність консервування якоїсь застарілої форми чи потребу регресивного відступу. Такі різні наслідки залежать від того, кому служать провідники релігійних ідей – Богу (а відтак і людині як творінню Божому, гідному задуму Творця) чи земним тимчасовим силам та владам; сповідують духовні цінності чи матеріально-мирські зиски.

Події на Майдані призвели до сподіваних та несподіваних наслідків в релігійній сфері. До тих наслідків, на які можна було сподіватися, належать: зростання авторитету церков як духовних інституцій, авторитетних виразників моральних стандартів й дійових представників громадянського суспільства; поширення толерантності, віротерпимості та поваги до тих, хто сповідує вищі духовні цінності. До несподіваних ми зарахуємо: мовчазність або засудження з боку РПЦ і майдану, і військової інтервенції Росії в «єдиновірну» (православну) державу Україну; руйнування тривало продукованого стереотипу «братськості» за єдиновір'я. Справжніми братами українським греко-католикам та православним Київського Патріархату в Криму виявились мусульмани, які навіть пропонували мечеті для богослужінь тим християнам, у яких позабирали храми. Натомість і для

мусульман їхня конфесійна тотожність виявилась каналом геополітичної інспірації – одні мусульманські центри очевидно підтримали цілісність та незалежність України, інші – витримували статус нейтралітету, ще інші – під демонстративним нейтралітетом виношували прихильність певним, головно – російським політичним програмам.

Це продемонструвало, що складні внутрішньоconfесійні (між різними православними церквами та й всередині однієї Православної Церкви – РПЦ) проблеми часто мають геополітичне чи світсько-політичне походження і жодним чином не пов'язані із віросповідними суперечностями. Бо ж яким іншим способом можна пояснити позицію РПЦ щодо всієї світової православної спільноти? Внаслідок цього УПЦ МП опинилась перед серйозним історично-суспільним викликом. Внутрішньоцерковна криза тут безпосередньо пов'язана із присутністю прихильників різних геополітичних прагнень: відповідь: «ми поза політикою» виявляється некоректною, якщо очевидно, що ця церква може бути знярядям в руках «єдиновірних братів»-окупантів через свою підпорядкованість їхньому наглядово-ідеологічному апарату, яким є сама РПЦ. Крім того, під час сепаратистського тероризму, який найгостріше проявився у східних областях України, зокрема у Донецькій та Луганській областях, де УПЦ МП є домінуючою, священники цієї церкви часто демонстрували послідовність у своїй належності не християнським цінностям, а політичним ідеологіям: їхні релігійні центри були місцем тимчасового прихистку для проросійських бойовиків, їхні вірні із православними іконками ставали живим щитом для антидержавних воєнізованих угруповань тощо. Очевидно, що не в усіх священнослужителів УПЦ МП політична ідентичність переважає релігійну. Але викрита буттєвими обставинами проблема плутанини тотожностей та зміщення їхніх пріоритетів у бік земних інтересів засвідчує необхідність переосмислення напрямів релігійної функціональності у сучасному світі.

Стосовно ж церков в Україні, то зрозуміло, що перед ними сьогодні стоїть складне завдання – по-новому інтегруватися в оновлене суспільне середовище, що забезпечить їм підтримку своїх вірних, повагу – інших, розуміння з боку представників громадянського суспільства як в Україні, так і за її межами. Цей шлях українських церков багато в чому буде показовим для міжнародної спільноти.

Таким чином, Майдан став показником і змішанням різних ідентичностей – соціальних, політичних, культурних, цивілізаційних, релігійних. Кристалізація ідеалів і ціннісних систем сприяла поляризації поглядів і моделей буття українців. Соціально-політична гетерогенна Україна показала духовну єдність, яка була продемонстрована в солідарній позиції церков

і релігійних організацій стосовно законності народного опору щодо кримінальної влади та її зміни мирним шляхом. Більшість українців заявили про своє бажання жити в новій Україні без корупції і насильства. Майдан сформував і загартував громадянське суспільство та його нову ідеологію, в тому числі громадянської релігії, яка була заснована на загальних для всіх релігій цінностях: віра в Бога, пріоритет духовності над матеріальністю, повага до людини як дару Бога, задоволення її гідності, любов-агапе, солідарність і субсидіарність між людьми.

- ¹ Козирева Т. «Надвиклик у Надумовах»: Важливі питання, які звучали на відкритому засіданні філософського клубу львівської еліти за участю Лариси Івшиної [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/nadviklik-u-nadumovah>.
- ² XI конференція ISORECEA «Religious diversification Worldwide and in Central and Eastern Europe» (Литва, Каунас, 24-27.04.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isorecea.net/>
- ³ Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка/ Ред. та упоряд. Л. Филипович, О. Горкуша. – Київ: СаммитКнига, 2014. – 2-е вид., 2015.